

PĒTĪJUMS PAR SOCIĀLI IZOLĒTU IEDZĪVOTĀJU VAJADZĪBĀM: PREIĻU UN LĪVĀNU NOVADA GADĪJUMS

2021

Saīsinātā redakcija

Pētījuma ietvars

Pētījums par sociāli izolēto Preiļu un Līvānu novada iedzīvotāju vajadzībām ir daļa no nodibinājuma “Viduslatgales pārnovadu fonds” realizētā projekta “Labdarības aplis” (proj., nr. AIF/2020/SDK/04) aktivitātēm ar mērķi izzināt sociāli izolēto iedzīvotāju vajadzības. Lauka darbs pētījuma ietvaros tika veikts 2021. gada augustā.

Pētījuma mērķa sasniegšanai tika izraudzīta kvalitatīvā socioloģisko pētījumu pieeja. Izmantots gadījuma analīzes (*case study*) dizains, tajā ietverot Preiļu un Līvānu novada situācijas izpēti. Gadījuma analīzes specifika ir situācijas izpēte tās reālajā kontekstā.

Kopumā tika intervēti 20 sociāli izolēto grupu pārstāvji (ilgstošie bezdarbnieki, cilvēki bez pastāvīgas dzīves vietas, invalīdi, ģimenes ar bērniem invalīdiem, cilvēki ar zemiem ienākumiem, dažādām etniskām grupām, t.sk. romu). Pētījumā piedalījās 9 vīrieši un 11 sievietes, vecumā no 24-70 gadiem, no Preiļu pilsētas un pagastiem, un Līvānu novada. Tika veiktas arī ar 10 speciālistiem, kuri strādā ar dažādām sociāli izolētu iedzīvotāju kategorijām:

Pētījuma rezultāti

Pēc NVA vadītājas stāstītā, 2021. gada augustā Preiļu filiāles uzskaitē bija 880 ilgstošie bezdarbnieki (54% no kopējā skaita), 857 bezdarbnieki vecumā virs 50 gadiem (52,6%) un 375 vecumā virs 58 gadiem (23%). 24% jeb 391 bezdarbnieku ir ar invaliditāti. Tādējādi arī statistikas dati apliecina būtiskāko sociālo problēmu izpētes teritorijā – ilgstošo bezdarbu, kuru pārsvarā veido cilvēki vecuma grupā virs 50 gadiem.

Informantu dzīvesstāsti un pieredze nodarbinātības jomā ir atšķirīgi, taču kopumā atstumtība no darba tirgus ir ilgstoša, iesakņota un relatīvi nemainīga.

Nodarbinātības situāciju starp sociālā izolācijā nonākušiem cilvēkiem Preiļu un Līvānu novadā raksturo ilgstoša nepastāvība, fragmentārisms, atkarība no dažādām nejaušībām un sakritībām.

Zemāku sociālo šķiru pārstāvji strādā par EUR 2,50 dienā (~2017. gadā), sistemātiski ir atkarīgi no trūcīgo pabalstiem un līdzcilvēku palīdzības. Principā šie cilvēki ir spilgti esošās sociālās, ekonomiskās, politiskās realitātes paraugi jeb nesēji. Jebkura atsevišķi ņemta cilvēka pieredzē atspoguļojas sabiedrībā raksturīgās nabadzības, dzimumu nelīdztiesības, alkoholisma u.c. sociālu problēmu izpausmes.

Faktiski cilvēki ar ilgstoša bezdarba vai fragmentāras nodarbinātības pieredzi vērtējama kā visneaizsargātākā grupa darba tirgū un sabiedrībā kopumā. Pētījums neapstiprina pieņēmumu par sociāli izolētu cilvēku ekspektācijām pēc lielas algas.

Ilgus gadus esot nenoteiktības situācijā, nespējot pārorientēties uz jauniem apstākļiem, nespējot īsti iekļauties darba tirgū un sabiedrībā, šiem cilvēkiem ir ļoti grūti adaptēties arī mūsdienu darba tirgus un tehnoloģiju izvirzītajām prasībām: Sociāli izolētu cilvēku problēmas ir daudzslāņainas un sarežģītas, kas šajā brīdī prasa kā administratīvus pasākumus, tā cilvēcisku ieinteresētību un iedziļināšanos.

Ar lielāko nolemtību informanti runā par alkoholisma problēmu novadā. Speciālisti atzīst, ka alkoholisma atkarības izplatība ir milzīga un atsevišķos gadījumos uzskata to par galveno sociālo problēmu Preiļu un Līvānu novadā. Sarunās atklājas arī speciālistu ierobežotās iespējas palīdzēt saviem klientiem, Nākamā problēma saistīta ar to, ka arī pēc ārstēšanās no alkoholisma cilvēkiem ir jāatgriežas tieši tajos pašos apstākļos.

Zināmās grūtībās īsāku vai garāku laika periodu ir nonākuši arī vecāki, kuri audzina bērnus ar īpašām vajadzībām. Dažkārt grūtības, ar ko saskaras vecāki, ir viegli risināmas, taču tam pietrūkst atbildīgo personu gribas un lēmuma. Sasāpējusi problēma Preiļos ir asistentu trūkums, kas būtu vajadzīgs gan skolā, gan ģimenē, Ģimenes asistenti nepieciešami dažādu ikdienas prasmju apgūšanai jaunajām ģimenēm, vecākiem.

Kopumā sarežģītās situācijas, kurās dažādu iemeslu dēļ nokļuvuši informanti, ir atšķirīgas pēc to ilguma, rakstura un ietekmes smaguma, taču visus iepriekš minētos variantus apvieno tas, ka paradoksālā kārtā nenoteiktības, nestabilitātes situācijas kļuvušas ilgstošas. Citiem vārdiem, krīze nepāriet un nebeidzas.

No otras puses, iespējams, ka esošie mēģinājumi uzlabot sociāli izolētu cilvēku situāciju nav atbilstoši viņu patiesajām vajadzībām, rezultātā nesasniedzot iecerēto mērķi. Iespējams arī, ka šī pētījuma jautājums “kādas ir sociāli izolētu cilvēku vajadzības?” nāk daudzus gadus par vēlu, kad vajadzību identificēšana prasa ilgu laiku un nopietnus pūliņus.

Neraugoties uz iepriekš aprakstīto, pietiekami plaši izplatīto viedokli par nevēlēšanos strādāt u.c. neglaimojošām kvalitātēm, paši “vainīgie” nevienu un neko pie savas situācijas nevaino. Kvalitatīva pētījuma analīzē informantu atbildes neskaita un nesver, taču šajā gadījumā jāpasvītrotas, ka neviens no 20 intervētajiem sociāli izolētajiem cilvēkiem savu situāciju nedēvēja par sliktu vai neapmierinošu, lai cik objektīvi nepatīkami būtu apstākļi.

Gados vecākiem cilvēkiem (pirmspensijas un pensijas vecuma) raksturīga paļaušanās uz institucionālo kārtību, pasivitāte, zināma pieticība un samierināšanās ar savu konkrēto situāciju. Izņemot īstermiņa mērķus un pieticīgus šodienas plānus, bažas par “izsvītrošanu no bezdarbnieku saraksta”, cilvēkiem īsti nav citu, tālejošu mērķu. Šo pašu iemeslu dēļ daļa sociāli izolētu cilvēku īpaši nerūpējas par juridiskajiem aspektiem, kas saistīti ar īpašumu, neregistrētas kopsdzīves iespējamām sekām u.c.

Tēlaini izsakoties, sociāli izolēti cilvēki mēdz atrasties tādā kā “sasaluma zonā”, kur varbūt nav pārāk komfortabli, taču to viņi izjūt kā pieņemamāku situāciju nekā kaut kādas izmaiņas. Preiļu un Līvānu novada gadījumā būtiskāki šķiet strukturālie faktori, kas saistīti ar jau zināmām, ieilgušām problēmām – nelegālā nodarbinātība, atkarības, ierobežotas mobilitātes iespējas, zems atalgojums, piemērotu mājokļu trūkums, brīvā laika pavadīšanas iespēju trūkums.

Institucionālajiem risinājumiem jābūt specifiskiem/ situatīviem nevis universāliem. Piemēram, zinot nelegālās nodarbinātības izplatību un neformālo kontaktu nozīmību darba/ “haltūru” atrašanās, mēģinājumi organizēt vācu valodas kursus, mācīt rakstīt motivācijas vēstuli izklausās pat kuriozi. Iespējams, šie pasākumi dod labu atdevi Rīgā vai citās lielajās pilsētās, kur darba tirgū ir citi noteikumi, taču konkrēti Preiļu un Līvānu novadā nepieciešami situācijai pielāgoti risinājumi. Šeit nepieciešama lielāka iesaistīto institūciju brīvība un atbildība lemt par atbilstošiem risinājumiem.

Institucionālo resursu raksturīga īpašība ir nepastāvība. Arī citiem atbalsta veidiem, kas tiek nodrošināti epizodiski, piemēram, ģimenes asistents vai fizioterapeits un ergoterapeits bērniem ar īpašām vajadzībām u.c., nepieciešama pastāvīga pieejamība.

Pieeja resursiem cieši korelē ar deklarēto un faktisko dzīves vietu. Dažkārt cilvēkiem dažādu iemeslu rezultātā nav deklarētas dzīves vietas, kas iespējamās palīdzības saņemšanu būtiski apgrūtina un atklāj sociālās palīdzības institūciju ierobežojumus. Pieeju pakalpojumiem ierobežo arī naudas trūkums un apgrūtinātā mobilitāte. Cilvēki, kuri ir atkarīgi tikai no sabiedriskā transporta, pie attiecīgā pakalpojuma nemaz netiek, vai arī tas prasa ilgu laiku un sarežģītu plānošanu.

Tipiska informantu reakcija uz atvērtu jautājumu “*kas Jums visvairāk būtu vajadzīgs, ko Jūs gribētu?*” bija aizdomāties par to, nesniedzot tūlītēju atbildi. Radās izjūta, ka cilvēki paši par to nav domājuši un savas vajadzības/ vēlmes nespēj apzināt un noformulēt. Raksturīga atbilde uz šo jautājumu ir “*man jau viss ir, man neko nevajag*”. Objektīvi ņemot, informantu nosauktie ienākumi nereti nesasniedz pat minimālo valstī noteikto mēnešalgu, taču subjektīvā apmierinātība ar tiem ir relatīvi augsta. Respektīvi, katrs ir atradis kādu veidu, kā pielāgoties situācijai, un cilvēku vēlmes kopumā ir reālistiskas: “*Lai būtu darbs, lai būtu lielāka alga, ko tad vairāk vajag!*”

Turpinot jautāt par dažādām iespējamām vajadzībām, intervijās nereti iestājās neveiklas situācijas, jo šie jautājumi informantus “izsita” no viņu komforta zonas. Daži kļuva nostalgiski, daži atvairīja šos jautājumus, taču jebkurā gadījumā cilvēku reakcija liecināja par to, ka viņiem neviens nav uzdevis šādus jautājumus.

Ja kāds no informantiem sarunas gaitā konkretizēja savas vajadzības, tad tās bija saistītas ar kādu aktuālu nepieciešamību, piemēram, siltu džemperu, ziemas zābakiem, dīvānu, istabas remontu. Taču kopumā materiālas vai finansiālas lietas nav tās, kuras varētu vērtēt kā izteiktas vajadzības.

Lielākoties jūtama pasivitāte un zināma nolemtība, kas saistās ar nepietiekami apzinātām/ aizmirstām vajadzībām. Šo cilvēku vēlmju loks ir sašaurināts un ierobežots. Labākajā gadījumā viņi gribētu stabilus ienākumus (lai arī ne lielus), kas dotu zināmu drošības izjūtu. Tai pašā laikā cilvēki sevi īsti neredz kā aktīvus dalībniekus savas situācijas uzlabošanā.

Tomēr kopumā informanti apzinās savus ierobežojumus un saprot, ka kardināli viņi savu dzīvi mainīt nevar: jebkāda veida iesaiste sociālajās norisēs reducē izolāciju veicinošo faktoru ietekmi.

Pašlaik vērojama zināma plaisa starp profesionāli definētām sociāli izolētu iedzīvotāju vajadzībām un pašu mērķgrupu apzinātajām un neapzinātajām vajadzībām. Jāsaka arī, ka speciālisti ir visai

bezpādzīgi tajos gadījumos, kad sastopas ar sociāli izolētu cilvēku motivācijas trūkumu un pasivitāti.

Var pieņemt, ka arī sociāli izolētu cilvēku pasivitāte nav veidojusies vienā dienā. Institucionālie paņēmieni kaut kā uzlabot un mainīt sociāli izolētu cilvēku dzīvi nereti cieš neveiksmi, jo cilvēki to uztver kā ārēju iejaukšanos, kam kaut kādā veidā jāturas pretī.

Institucionālais skatījums savukārt, vai tas būtu cinisks, vai empātisks, jebkurā gadījumā ir ar zināmu paternālisma piedevu, vērtējumu, intervenci un kontroli: Iespējams, tieši šis ir iemesls atsvešinātībai starp palīdzības devējiem un ņēmējiem, jo ņēmējiem īsti nav kontroles pār savu dzīvi. Bieži cilvēkiem netiek ļauts savus apstākļus un dzīvi kā tādu nodefinēt kā apmierinošu vai neapmierinošu, jo kontrole pār to pieder institūcijām. Iespējams, ka kā atbilde uz to veidojas sistēmas patērētāji un sistēmas atkarīgie. Citiem vārdiem, formālo prasību izpilde ir atsvešinājusi iespējamo palīdzību no reālajām vajadzībām.

Tomēr pētījuma gaitā visspilgtāk izteiktā vajadzība, ko neviens informants nenoformulēja vārdos, bet kas caurvija viņu stāstus, bija par sociālo kontaktu (savstarpējas tikšanās, atbalsta, draudzēšanās) nepieciešamību. Gan speciālisti, gan paši iesaistītie atzīst, ka būtiskāka par konkrētu prasmju apguvi ir iespēja socializēties, pabūt citā vidē, paplašināt paziņu loku. Ne tik daudz prasmes uzrakstīt motivācijas vēstuli palīdz pie darba atrašanas vai motivācijas kaut ko darīt savā labā, kā iespēja satikties ar citiem cilvēkiem, uzzināt viņu pieredzi un dalīties savā pieredzē.

Secinājumi un priekšlikumi

Situācija kopumā ir sarežģīta un daudzdimensionāla, ko katram indivīdam ietekmē dažādu apstākļu kopums. Sociāli izolētu cilvēku rīcības un mijiedarbības prakses ir gadiem ilgi nostiprinātas un relatīvi nemainīgas. Tipiskas mūsdienu sociāli izolēto cilvēku problēmas sākušās līdz ar valsts neatkarības atjaunošanu un tai sekojošām radikālām izmaiņām nodarbinātības struktūrā. Ilgstošs noraidījums pret valsts institūcijām, neticība varai, neticība iespējām uzlabot savu situāciju, samierināšanās ar esošo un ārēju apstākļu vainošana novedis pie noturīga uztveres un domāšanas veida un attieksmes pret notikumiem. Līdz ar to sociālo izolāciju raksturo noturīgi sociālie un psiholoģiskie aspekti.

Pēc pētījumā iegūtajiem datiem, Preiļu un Līvānu novada sociālo atstumtību galvenokārt raksturo ekonomiskā dimensija, kas izpaužas kā nelegālā nodarbinātība, darba tirgum nepiemērotas zināšanas un prasmes, zems atalgojums, ilgstoša bezdarba situācija. Ierobežotie finansiālie un materiālie resursi izraisa ķēdes reakciju attiecībā uz indivīdu iesaistīšanos izglītībā, kultūras aktivitātēs u.c. sabiedriskās norisēs. Cilvēka spēju kontekstā var pieņemt, ka vairākos aspektos sociāli izolēto iedzīvotāju darbošanās iespējas ir ierobežotas, jo īpaši tajos aspektos, kas saistīti ar kontroli pār savu dzīvi. Tai pašā laikā vairāki piemēri liecina, ka arī pie nelabvēlīgiem objektīviem faktoriem iespējams situāciju uzlabot.

Šis pētījums tikai daļēji ļauj ieskatīties sociālās izolācijas izpausmēs, cēloņos un sociāli izolētu cilvēku patiesajās vajadzībās. Jāturpina pētīt atsevišķu sociālo kategoriju situācija, lai to varētu skaidrot padziļināti. Pētījuma rezultāti nav uzskatāmi par neapstrīdamu patiesību, ņemot vērā kvalitatīvās sociālo pētījumu pieejas specifiku. Taču tie var kalpot kā ierosme novada domei un iesaistītajām institūcijām diskutēt par iespējamiem risinājumiem. Daži sākotnējie priekšlikumi ir šādi:

- 1) sniegt viegli saprotamu un viegli pieejamu informāciju par institucionālā atbalsta veidiem un pasākumiem;

- 2) elastīgu starpinstitucionālu saišu veidošana/ nostiprināšana, lai risinātu konkrēta cilvēka situāciju;
- 3) nodrošināt sistemātiskas tikšanās, socializēšanās iespējas sociālās izolācijas riska grupām. Pašvaldībai sniegt atbalstu pilsētas un atsevišķu pagastu nevalstiskajām organizācijām, lai tās kalpotu par vietēja mēroga atbalsta punktu sociāli izolētiem cilvēkiem;
- 4) padarīt par sistemātiski pieejamām psihologa un narkologa konsultācijas. Svarīgi, lai pieprasīti un nepieciešami pakalpojumi būtu ilglaicīgi, lai pie tiem varētu pierast un izmantot;
- 5) nodrošināt asistentus bērniem ar īpašām vajadzībām skolā un sociālās izolācijas riska ģimenēs;
- 6) uzlabot vismaz ģimeņu ar bērniem sadzīves apstākļus, taču tas attiecas arī uz citām mājsaimniecībām;
- 7) turpināt jautāt sociāli izolētiem cilvēkiem par viņu vajadzībām, saskaņot speciālistu un klientu skatījumu uz risināmo problēmu, veicināt klientu rīcībspēju un atbildību;
- 8) veicināt un atbalstīt trūcīgo/ riska ģimeņu bērnu dalību interešu izglītībā un ārpusskolas aktivitātēs.
- 9) no teorētiskā ietvara pārņemams padoms būtu iespēju robežās dažādot sociāli izolētu cilvēku pieredzi nodarbinātības, izglītošanās, kultūras un sociālajā jomā.

Pētījums ir sagatavots ar Islandes, Lihtenšteinas un Norvēģijas atbalstu caur EEZ un Norvēģijas grantu programmu “Aktīvo iedzīvotāju fonds”. Par pētījuma saturu atbild nodibinājums “Viduslatgales pārnovadu fonds”.